

บทที่ ๓

อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อความศรัทธาและพระเครื่อง

ในบทที่ ๓ เป็นการศึกษาถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อศรัทธาและพระเครื่อง มีประเด็นที่สำคัญต่อไปนี้

๓.๑ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาต่อศรัทธาและพระเครื่อง

หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย ยังเป็นปรัชญาชีวิตที่ลึกซึ้ง ให้โลกทัศน์ ส่วนกลุ่มชาวพุทธบางท่านบางกลุ่มที่เห็นความสำคัญทางพระพุทธศาสนา ก็ประยุกต์หลักพุทธธรรมไปใช้ หลักธรรมของพระพุทธศาสนาจึงมีอิทธิพลอย่างมากต่อสังคมไทย

๓.๑.๑ ความหมายตามศัพท์

ศรัทธา (Saddha) เป็นคำมาจากภาษาบาลี เขียนรูปศัพท์ว่า “สัทธา” ภาษาสันสกฤต เขียนรูปศัพท์ว่า “ศรัทธา” นำมาใช้ในภาษาไทย ได้ทั้งสองแบบ คือ สัทธา กับ ศรัทธา แต่ที่นิยมใช้กันมาก คือ เขียนแบบสันสกฤต เป็นศรัทธา ในที่นี้จะใช้ทั้ง ๒ ศัพท์และในความหมายเดียวกัน ศรัทธามีนัยสำคัญแบ่งออกเป็น ๒ ความหมายตามศัพท์และอรรถ หรือเนื้อความ ดังนี้

สัทธา (Saddha) หมายถึง ความเชื่อ ตามความหมายที่ให้ไว้ดังนี้ พจนานุกรม บาลี-ไทย ฉบับนักศึกษา ให้ความหมายสัทธาไว้ คือ ความเชื่อ^๑ หนังสือบรรณานุกรม สัททาวีเสสสิกคหะ วิเคราะห์ศัพท์ไว้ว่า “สัทธา สัททหน สัทธา, (ความเชื่อ ชื่อว่าสัทธา)” และว่า “สัททหนติ เอตาสย ภา สัททหนติ สัททหนมตฺตเมว ภา เอสาดิ สัทธา”^๒ (ธรรมชาตินี้เป็นเครื่องเชื่อ หรือธรรมชาติ

^๑ พระอุครคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), พจนานุกรม บาลี-ไทย ฉบับศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๘๘๖.

^๒ พระราชเทวี (สมพงษ์ พุทธิวิโส), บรรณานุกรม สัททาวีเสสสิกคหะ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประติพจน์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๒๗.

ที่เชื่อเอง หรือเป็นเพียงความเชื่อ ชื่อว่าศรัทธา) “ความเชื่อ” เป็นความรู้สึกของมนุษย์ที่เห็นจริง เห็นตาม ความหมายของ “เชื่อ” ศรัทธา คือ เชื่อ, เห็นตามด้วย มั่นใจ ไว้ใจ เชื่อหรือขายโดยติดค้าง ไว้ไม่ต้องชำระเงินทันที ฉะนั้น “ความเชื่อ” คือความเห็นตามด้วยความมั่นใจ ความไว้วางใจในบุคคล ในสิ่งต่าง ๆ ในการกระทำ ความเชื่อเกิดขึ้นเมื่อไหร่ ความคิดที่จะกระทำจะเกิดขึ้นเสมอ เช่น เชื่อทำดีต้องได้ดี คนนั้นจะทำดี เชื่อว่าบุญจะส่งผลให้เกิดสุข คนนั้นจะทำบุญ

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้คำศัพท์ไว้ในรูปศัพท์ภาษาอังกฤษโดยใช้ว่า “Saddha” หมายถึง Faith, belief, confidence^๓

กล่าวโดยสรุป คำว่า ศรัทธา โดยทั่วไปมีความหมายที่กว้าง เป็นกลางๆ มิได้มีความหมายแคบเพียง “ความเชื่อ” อย่างเดียว เพราะยังมีความหมายอื่น ๆ เช่น ความเชื่อถือ ความเลื่อมใส การปลงใจเชื่อ การยอมปักใจเชื่อ ความไว้วางใจ ความมั่นใจ ความเชื่อสัจย์ การยอมรับ การยอมตาย ลัทธิความเชื่อ ศาสนา ความจงรักภักดี เป็นต้น หากพิจารณาในเรื่องของน้ำหนักทางอารมณ์ของศรัทธาเป็นหลัก จะได้ลักษณะ ๓ ประการ ดังนี้

(๑) การทุ่มเททางอารมณ์มีในระดับต่ำ หมายถึงความเชื่อ ความเลื่อมใสโดยทั่วไป

(๒) การทุ่มเททางอารมณ์มีในระดับปานกลาง หมายถึงความเชื่อที่มีระดับการทุ่มเทปานกลาง คือ ศรัทธาที่ให้ความหมายรวมความไปถึง ความเชื่อใจ ความปลงใจเชื่อ ความเชื่อมั่น การยอมรับ

(๓) การทุ่มเททางอารมณ์มีในระดับสูง หมายถึงความเชื่อที่มีระดับการทุ่มเทสูง คือ ศรัทธาที่ให้ความหมายรวมความไปถึง ความมั่นใจแน่นแน่ว ความไว้วางใจ ความจงรักภักดี

สรุปว่า ศรัทธาโดยทั่วไปนี้ เป็นศรัทธาที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเรื่องอารมณ์ ในลักษณะที่เร้าอารมณ์ เร้าความรู้สึก หรือเข้าไปสัมพันธ์กับสิ่งอื่นด้วยอารมณ์เป็นสำคัญ เหตุผลมักไม่จำเป็นสำหรับศรัทธาประเภทนี้ โดยเฉพาะเรื่องของลัทธิศาสนามักจะชักนำศาสนิกชนของคนด้วยศรัทธาประเภทนี้กันมากเพราะศรัทธาจะทำให้เกิดความจงรักภักดีต่อลัทธิศาสนาของตน ๆ ศรัทธาโดยทั่วไปจึงมีความหมายเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ ไม่เกี่ยวข้องกับปัญหาและเหตุผล

^๓ ภาสุก มุทธเมธา, คติชาวบ้าน กับการพัฒนาคุณภาพชีวิต (ฉบับปรับปรุง), (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พรีนติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๕), หน้า ๕๔.

^๔ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๔.

ในพระพุทธศาสนามีการใช้ศรัทธาในความหมายทั่วไปและความหมายที่พระพุทธศาสนาประสงค์หลายแห่งที่ผู้ศึกษาต้องแยกให้ออกเป็นเรื่อง ไป ดังจะยกมาเป็นตัวอย่างต่อไปนี้ ก) สัทธาจริต หมายถึง พินิจสัณห์นัยไปในทางศรัทธา เชื่อง่าย ข) สัทธาจริยา หมายถึง ประพฤติด้วยศรัทธา ค) สัทธาวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นจากทุกข์เพราะอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องนำสัทธินทรีย์ หมายถึง ความเป็นใหญ่ คือ ศรัทธา เป็นองค์ธรรมที่เป็นข้อใหญ่และมีคามสำคัญมากข้อหนึ่งในองค์ธรรม ๕ ข้อ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เป็นองค์ธรรมที่ต้องใช้ให้ได้ดุลยภาพระหว่างกันและกัน จะเอียงมากเกินไปในข้อใดข้อหนึ่งไม่ควร จัดเป็นลักษณะทางปัญญาอย่างหนึ่งของผู้เข้าถึงสัจธรรมเป็นเรื่องของความเชื่อที่มีเหตุผลในหลักการกระทำความดี โดยมุ่งถึงความเชื่อที่แน่นเรื่องกรรม ผลของกรรม การตรัสรู้อนาคตสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้า เป็นต้น ศรัทธา จึงเป็นพื้นฐานแห่งกุศลธรรมทั้งปวง เช่น ในพละ ๕ ก็มีศรัทธา นำหน้า และตามด้วยวิริยะ (ความเพียร) สติ (ความระลึกได้) สมาธิ (ความตั้งใจมั่น) และปัญญา (ความรอบรู้กองทุกข์หรือสังขาร)

ในปัจจุบัน หากบุคคลไม่พิจารณาในความเชื่อที่ถูกต้องตามหลักการทางพระพุทธศาสนาแล้ว ย่อมจะเกิดวิกฤติศรัทธา หรือศรัทธาในสิ่งที่เป็นบาป เป็นอกุศล เป็นศรัทธาที่ขาดเหตุผลขาดปัญญา เช่น ความเชื่อผิดๆ เรื่องไสยศาสตร์หรือสิ่งเร้นลับ อำนาจพิเศษบุคคลที่เชื่อกันว่ามีพลังอำนาจเหนือคนอื่นๆ แล้วนำไปสู่การแสวงหาผลประโยชน์จากบุคคลหรือกลุ่มบุคคลเหล่านั้น ด้วยวิธีการทำเครื่องราง ของขลังให้บูชากราบไหว้ แต่แฝงไว้ด้วยประโยชน์มหาศาลจากการขายวัตถุมงคลต่างๆ ฉะนั้น หากชาวพุทธ มีสติและรู้จักใช้ปัญญาในการพิจารณาและมีศรัทธาที่ถูกต้อง ก็จะรอดพ้นจากกลุ่มคนที่แสวงหาทรัพย์ได้เหล่านี้ และปฏิบัติตนให้มีความสุขตามคำสอนของพระพุทธองค์ได้ ไม่มอมงายหรือเชื่ออย่างไร้สติ จนก่อให้เกิดวิกฤติศรัทธาในตนเองและครอบครัว

๓.๑.๒ ความหมายตามอรรถ

คำว่าศรัทธามีนิยามตามอรรถนั้น คือ โดยเนื้อความและความมุ่งหมาย พระอรรถกถาจารย์ได้ให้ความหมายของศรัทธาไว้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้ความหมายว่า “เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ ความเชื่อที่ควรเชื่อ ก่อปรด้วยเหตุผล”^๕

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงให้ความหมายว่า “ความเชื่อ คือ ความเชื่อการณที่ควร อันประกอบด้วยเหตุผล”^๖

ในอภิธัมมัตถสังคหะ ได้ให้ความหมายว่า “ศรัทธาและความเลื่อมใสในกุศลธรรม”^๗

ในวิสุทธิมรรค ได้ให้ความหมายว่า “ศรัทธา คือ ความไว้วางใจ”^๘

สรุปว่า ศรัทธาตามนัยแห่งอรรถ คือ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ โดยมีการไตร่ตรอง พิจารณาด้วยโยนิโสมนสิการ หาเหตุผลให้เห็นจริงแก่ใจจึงเชื่อ เป็นศรัทธาที่สัมปยุตด้วยปัญญา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อาการวดีศรัทธา เช่น กาลามสูตร คือ พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ชาวกาลามะ หมู่บ้านเกสปุคคยนิคม แคว้นโกศล (เรียกอีกอย่างว่า เกสปุคคยสูตร หรือเกสปุคตสูตร ก็มี) กาลามสูตรเป็นหลักแห่งความเชื่อที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ให้แก่พุทธศาสนิกชน ไม่ให้เชื่อสิ่งใด ๆ อย่างมกมายโดยไม่ใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นจริงถึงคุณโทษหรือดีไม่ดีกว่าก่อนเชื่อ มีอยู่ ๑๐ ประการ ได้แก่ “อย่าเพิ่งเชื่อตามที่ฟังๆ กันมา อย่าเพิ่งเชื่อตามที่ทำต่อๆ กันมา อย่าเพิ่งเชื่อตามคำเล่าลือ อย่าเพิ่งเชื่อโดยอ้างตำรา อย่าเพิ่งเชื่อโดยนิกเดา อย่าเพิ่งเชื่อโดยคาดคะเนเอา อย่าเพิ่งเชื่อโดยนีกคิดตามแนวเหตุผล อย่าเพิ่งเชื่อเพราะถูกกับทฤษฎีของตน อย่าเพิ่งเชื่อเพราะมีรูปลักษณะที่ควรเชื่อได้ อย่าเพิ่งเชื่อเพราะผู้พูดเป็นครูบาอาจารย์ของตน”^๙

^๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๔๗๐.

^๖ สมเด็จพระสังฆราช กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๓๕๘.

^๗ วรรณสิทธิ ไวยะเสวี, (แปล), คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ, (กรุงเทพมหานคร : ธนสวรรค์การพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๔๕.

^๘ มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๓ ตอน ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๗๔.

^๙ อ.ต.ก. (บาลี) ๒๐/๕๐๕/๒๔๑.

๓.๑.๓ คำศัพท์ที่มีในศรัทธา

ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา คำว่า “ศรัทธา” มีปรากฏคำที่ใช้แทนกันหรือเป็นไวยากรณ์กันได้ ดังต่อไปนี้

๑) คำว่า ปสาทะศรัทธา (faith) เป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยอารมณ์ เช่น ความรักหรือความกลัว ประกอบด้วยความเชื่อถือไว้วางใจ ความจงรักภักดี บางทีอาจจะถึงขั้นหลงใหลมันใจ และมักจะเป็นความเชื่อแบบอติวิสัย (credulity) ราเชิล อาเบิ้ลสัน (Raziel Abelson) เห็นว่า ปสาทศรัทธาเป็นสภาพจิตที่ไม่เกี่ยวกับเหตุผล คริสต์ศาสนิกชนทั้งฝ่ายคาทอลิกและฝ่ายโปรเตสแตนต์ต่างยอมรับข้อนี้สำหรับชาวคาทอลิก ปสาทศรัทธา หมายถึง “ความเชื่อที่พิสูจน์ไม่ได้” เพราะเป็นการเชื่อตามอำนาจของศาสนจักรหรือพระคัมภีร์โดยไม่เกี่ยวกับหลักฐานที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์ สำหรับชาวโปรเตสแตนต์ ปสาทศรัทธาเป็นเรื่องของภาวะทางอารมณ์มากกว่าจะเป็นความเชื่อในข้อยืนยันหรือหลักการบางอย่าง คำว่า ปสาทะ เป็นภาษาบาลี แปลว่า “ความเลื่อมใส” ซึ่งหมายถึงความนิยมชมชอบ ความเคารพบูชาอย่างแรง มีลักษณะคล้าย fail จึงใช้คำนี้ควบกับ “ศรัทธา” เป็น ปสาทศรัทธา เพื่อแยกให้เห็นความแตกต่างระหว่างปสาทศรัทธา (faith) กับศรัทธา (belief)...^{๙๙}

๒) คำว่า สรณะ ใช้แทนคำว่าศรัทธา ดังปรากฏในปปัญจสูทนี อรรถกถามัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก์ ได้แสดงไว้ว่า “การถึงสรณะนั้น เมื่อโดยความหมาย ได้แก่ การได้ศรัทธาในพระรัตนตรัย มีพระพุทธเจ้า เป็นต้น และสัมมาทิฏฐิที่มีศรัทธา (ในพระรัตนตรัย) เป็นพื้นฐาน เรียกว่า “ทิฏฐุชกรรม” (การทำความเห็นให้ตรง) ซึ่งอยู่ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ อย่าง^{๑๐๐}

๓.๒ ประเภทของศรัทธา

ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามีการแยกศรัทธาออกเป็น ๒ ประเภทที่ชัดเจน โดยแยกเอาศรัทธาที่ไม่สัมพันธ์กับปัญญา กับศรัทธาที่สัมพันธ์กับปัญญา ในที่บางแห่งหมายถึงศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา จัดเป็นศรัทธาญาณวิปปยุต ในที่บางแห่งหมายถึงศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา

^{๙๙} แสง จันทร์งาม, ศาสนศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๑), หน้า ๕๖.

^{๑๐๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา แปล มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก์ เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๓๒๗.

จัดเป็นสัทธานุสสัมปยุต^๒ ดังที่พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้จัดสัทธาไว้ ๒ ประเภท คือ ชนิดที่ปิดกั้นปัญญากับชนิดที่เป็นสื่อนำสู่ปัญญา ดังนี้

สัทธาแบบปิดกั้นปัญญา ใช้วิธีปลุกเร้าหรือแม้แต่บังคับให้เชื่อ และพอเชื่อแล้วก็ต้องมอบความไว้วางใจให้สิ้นเชิง ห้ามถาม ห้ามสงสัย คอยรอทำตามจนอย่างเดียว สัทธาประเภทที่ ๑ นี้ ไม่ทำให้มีการสืบค้นทางปัญญาต่อไปเป็นสัทธาที่ใช้การบังคับสัทธาแบบสื่อนำสู่ปัญญา คือ ความเชื่อนั้นเป็นตัวชักนำให้สนใจเริ่มต้นศึกษาสืบค้น สิ่งทั้งหลายในโลกนี้มีมากมาย เรายังไม่มีจุดเริ่มต้นว่าจะสนใจเรื่องใด แต่เมื่อเกิดศรัทธาต่อบุคคลหรือเรื่องราวหลักการใด สัทธานั้นจะเป็นปัจจัยที่ทำให้เรามีจุดเริ่มต้น สัทธาทำให้เรามีความสนใจและเข้าไปหา โดยเฉพาะสัทธาในคน ก็เพื่อจะชักนำให้เข้าไปซักถามเขา การที่ศรัทธาในพระก็เพื่อจะเข้าไปหาและซักถามท่าน เพื่อให้เกิดความรู้และเข้าใจความจริงยิ่งขึ้นไป^๓

ข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่าท่านแยกสัทธาออกเป็น ๒ ประเภท คือ สัทธาที่ไม่สัมพันธ์กับปัญญา หรือปิดกั้นปัญญา กับสัทธาที่สัมพันธ์กับปัญญาหรือสัทธาที่เป็นสื่อนำสู่ปัญญา สัทธาทั้งสองประเภทนี้มีรายละเอียด ดังนี้

๓.๒.๑ สัทธานุสสัมปยุต

สัทธานุสสัมปยุต เป็นสัทธาที่ไม่ประกอบด้วยญาณคือความรู้ พบได้จากลักษณะสัทธาต่อไปนี้

โลกิยสัทธา : สัทธาฝ่ายโลก หรือสัทธาของชาวโลกโดยทั่วไปเป็นสัทธาที่ไม่มีความมั่นคง ไม่ตั้งมั่น หวั่นไหวและมีโอกาสเปลี่ยนแปลงได้เสมอ

จลสัทธา : สัทธาที่ยังหวั่นไหวและเปลี่ยนแปลงได้อยู่เสมอ ไม่มั่นคง ไม่แน่นอน

อาวกสัทธา : สัทธาที่มุ่งเร้าอารมณ์ ปลุกเร้าความรู้สึกไม่เกี่ยวข้องกับเหตุผล

อนาคารวดีสัทธา : สัทธาที่ไม่มีเหตุผล ไม่มีบ่อเกิด

^๒ ญาณ มีความหมายว่า ความรู้, ความเฉลียวฉลาด, ความเข้าใจแจ่มแจ้ง, ปรึกษาหยั่งรู้, ปรึกษากำหนดรู้ โดยจะพบในคำอื่น ๆ อีก เช่น ญาณจกฺขุ (จักขุคือปัญญา) ญาณทสฺสน (ความรู้เห็น, ความเข้าใจแจ่มแจ้ง).

^๓ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐๗.

อทัสสนมุลิกัสถา : สัตถาที่ไม่มีการเห็นเป็นมูลฐาน

อมูลิกา สัตถา : สัตถาที่ไม่มีมูลเหตุ^{๑๔} หรือเชื่ออย่างลอยๆ

สัทธาจาริต : คนที่มีลักษณะนิสัยหนักไปในทางสัทธา เป็นคนที่เชื่อง่าย เอาความเชื่อมาก่อนสิ่งอื่นใด

สัทธานุณวิปปยุตหรือสัทธาที่ไม่ประกอบด้วยญาณนี้ มีชื่อเรียกหลักว่า “อทัสสนมุลิกา สัตถา” หรืออมูลิกา สัตถา” สัทธาประเภทที่ไม่มีความเห็นความเข้าใจอันเกิดจากปัญญาเป็นมูลฐานรองรับ เป็นสัทธาที่เอียงไปทางโมหะ หลงงมงายได้ง่าย ปสาทสัทธาและสัทธาฝ่ายอาเวคะ สัทธาที่มุ่งเร้าอารมณ์ ก็จัดอยู่ในสัทธาประเภทนี้ สัทธาประเภทนี้เป็นสัทธาที่ปิดกั้นปัญญา ปิดโอกาสที่จะให้มีการโต้แย้ง ตรวจสอบ ห้ามสงสัย ห้ามถาม ใช้วิธีปลุกเร้า บังคับให้เชื่อ และให้ทำตามอย่างเดียว อย่างมีคบบอด

ลักษณะของสัทธานุณวิปปยุตโดยสรุปคือสัทธาที่ยังหวั่นไหวและเปลี่ยนแปลงได้อยู่เสมอ เกิดขึ้นและดับหายไปได้ มุ่งเร้าอารมณ์ ปลุกกระดมความรู้สึก ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุผล ไม่มีเหตุผลรองรับ ไม่มีการเห็นเป็นมูลฐานหรือเชื่ออย่างลอยๆ สัทธานุณวิปปยุตหรือสัทธานุณวิปปยุตสัทธาชนิดเลื่อมใสหรือทำจิตใจให้ผ่องใส ขึ้นอยู่กับบุคคล เร้าอารมณ์และเป็นอวัธวิสัย

๓.๒.๒ สัทธานุณวิปปยุต

สัทธานุณวิปปยุตเป็นสัทธาที่ประกอบด้วยญาณคือปัญญาความรู้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อทัสสนมุลิกา สัตถา” สัทธาที่มีความเห็นความเข้าใจอันเกิดจากปัญญาเป็นมูลฐานรองรับ สัทธาประเภทนี้จะมีปัญญาคอยกำกับและตรวจสอบความผิวกว้างของสิ่งที่เชื่อว่าเชื่อได้หรือไม่ได้ สัทธาที่มีเหตุผลที่เรียกว่า อาการวดี สัตถา ก็จัดอยู่ในสัทธาประเภทนี้ สัทธาประเภทนี้จึงเป็นสัทธาที่เปิดกว้างทางปัญญา ไม่มีการกั้นปัญญา แต่เป็นสื่อนำไปสู่ปัญญา ไม่ใช่สัทธาประเภทญาณวิปปยุต หรือสัทธาฝ่ายอาเวคะโดยส่วนเดียว ดังกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก ดังนี้

ยสุตฺตสุตฺติ ภิกฺขเว อเมหิ อากาเรหิ อิมหิ ปเทหิ อิมหิ พุชฺฌนเนหิ ตถาคเต สทฺธา

นิวิฐฺฐา โหติ มุลชาตา ปติญฺฐาชาตา อหิ วุจฺจติ ภิกฺขเว อาการวดี สทฺธา ทสฺสนมุลิกา

ทพฺพา อสํหริยา สมณฺณ วา พุราหุมนฺณ วา เทเวน วา มาเรน วา พุรหุมนฺนา วา

^{๑๔} ม.ม. ๑๓/๖๕๔/๖๐๐.

เกณจิ วา โลกสุมีฯ เอว โข ภิกขเว ตถาคเต ฌมฺมสมฺมูตฺตนา โหติ เอวญฺจ ปน
ตถาคโต ฌมฺมโต สุตมฺมุนิฏฺฐา โหติ^{๔๕}

ข้อความนี้มีคำแปลว่า ภิกขุทั้งหลาย ศรัทธาของบุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง ฟังลงในตถาคต
เกิดเป็นเค้ามูล เป็นพื้นฐานที่ตั้ง โดยอาการเหล่านี้ โดยบทเหล่านี้ โดยพยัญชนะเหล่านี้ เรียกว่า
ศรัทธาที่มีเหตุผล (อาการวดี) มีการเห็นเป็นมูลฐาน (ทศสนมุขิกา) มั่นคง อันสมณะหรือ
พราหมณ์ หรือเทพเจ้า หรือมาร หรือพรหม หรือใคร ๆ ในโลกให้คลาดเคลื่อนไม่ได้

สัทธานุสัมปยุตเป็นสัทธาที่มีเหตุผล ที่เรียกว่า “อาการวดี สัทธา” เพราะหมายถึง
สัทธาที่มีการเห็นแจ้งประจักษ์ชัด เข้าใจชัดแจ้งเป็นพื้นฐานหรือเป็นเบื้องต้น

พระพุทธศาสนาได้แสดงสัทธาเอาไว้ในที่หลายแห่ง ส่วนมากจะมุ่งเน้นสัทธาประเภท
ญาณสัมปยุตนี้ ดังที่มีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาหลายแห่ง พิจารณาได้ดังต่อไปนี้

โลกุตตรสัทธา^{๔๖} : สัทธาฝ่ายธรรม อยู่เหนือสัทธาของชาวโลก มีความตั้งมั่น
ไม่อ่อนแอ กลอนแคลนและมีโอกาสเปลี่ยนแปลงได้ยาก

อจลสัทธา : สัทธาที่ไม่หวั่นไหวและไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้ง่าย ๆ มีความ
มั่นคงเที่ยงแท้และแน่นอนเป็นสัทธาของพระอริยบุคคลระดับพระโสดาบันขึ้นไป

อาการวดี สัทธา : สัทธาที่มีเหตุผล เป็นไปตามเหตุผล ไม่มุ่งเร้าอารมณ์ หรือปลุก
ระดมความรู้สึก แต่มุ่งตรงไปที่เหตุผล ถือเหตุผลเป็นประมาณ

ทศสนมุขิกสัทธา : สัทธาที่มีการเห็น มีความเข้าใจเป็นมูลฐาน

มุขิกาสัทธา : สัทธาที่มีมูลหรือมีมูลเหตุ

โอกัปปนสัทธา : สัทธาที่ไม่กำเริบกลับกลายเป็นอย่างอื่น เป็นสัทธาที่มั่นคง
ไม่หวั่นไหว เปลี่ยนแปลงง่าย

สัทธาสัมปทา : เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เช่นเชื่อว่าทำดีต้องได้ดี ทำชั่วต้องได้ชั่ว บุญมีจริง
บาปมีจริง ไม่ใช่เชื่อในสิ่งเหลวไหล

^{๔๕} ม.ม. ๑๒/๕๓๕/๕๘๐.

^{๔๖} โลกียโลกุตตราย ทูริยาย สทฺธาย (ด้วยสัทธา ๒ อย่าง คือ โลกียสัทธาและโลกุตตรสัทธา)
ธมฺมปทฺฐกถา (ปญฺจโม ภาโก). (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๗๘.

สัมปกันขันธ์ลักษณะสัทธา : ความเชื่อที่ทำให้จิตใจโดดเด่นไปด้วยความเพียรพยายาม เพื่อให้บรรลุผลที่ยังมิได้บรรลุในขั้นสูงขึ้นไป

เมื่อแสดงศรัทธาของอริยสาวกแรกเริ่มก่อนเป็นโสดาบัน ท่านแสดงศรัทธาเจาะจงลงไปแง่เดียวว่า “เชื่อโพธิ (ปัญญาตรัสรู้) ของตถาคตว่า ด้วยเหตุผลดังนี้พระผู้มีพระภาคนั้น เป็นพระอรหันต์ ฯลฯ” ศรัทธาตามคำบรรยายนี้ท่านเรียกสั้น ๆ ว่า “ตถาคตโพธิสัทธา” (ความเชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต หรือเชื่อปัญญารู้สัจธรรมของพระผู้ทรงค้นพบ) หมายถึงความเชื่อมั่นในพระปริชาญาณของพระพุทธเจ้า ในฐานะที่ทรงเป็นต้นแบบหรือองค์แทนหรือผู้นำของมนุษย์ทั้งหลาย ที่ยืนยันถึงสมรรถวิสัยของมนุษย์ทั้งหลายว่ามนุษย์สามารถหยั่งรู้สัจธรรม เข้าถึงความดีงามสูงสุดได้ด้วยสติปัญญาและความเพียรพยายามฝึกฝนพัฒนาตนเอง^{๑๖}

ลักษณะของสัทธานุญญสัมปยุตโดยสรุปคือเป็นสัทธาที่มีเหตุผล มีการใคร่ครวญคิดครวญอย่างรอบคอบด้วยดี มีการเห็นเป็นมูลฐาน มีการเห็นแจ้งประจักษ์ชัด เข้าใจชัดแจ้งไม่หวั่นไหวและเปลี่ยนแปลงได้ยาก เกี่ยวข้องกับเหตุผล มีเหตุผลรองรับ มีการเห็นเป็นมูลฐานหรือไม่ใช่เชื่ออย่างลอย ๆ

สัทธาทั้ง ๒ ลักษณะนี้ ปรากฏอยู่ในคำสอนของพระพุทธศาสนาบางครั้งบางแห่ง หมายถึง สัทธานุญญสัมปยุต แต่บางครั้งบางแห่งก็หมายถึง สัทธานุญญวิปยุต แต่พระพุทธศาสนาจะเน้นย้ำแต่สัทธาที่ประกอบด้วยญาณ ปัญญา ความเข้าใจแจ่มแจ้ง ปริชากำหนดรู้ ที่เรียกว่า สัทธานุญญสัมปยุต

สัทธานุญญวิปยุตกับสัทธานุญญสัมปยุต ปรากฏว่ามีความแตกต่างกัน ในเรื่องของการอุทิศทุ่มเท ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับอารมณ์ ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเหตุผล ความเป็นอติวิสัย ความเป็นภาววิสัย ความใกล้ชิดกับความจริง และการใช้ปัญญาเป็นฐานรองรับ ข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า สัทธาประเภทญาณวิปยุต กับสัทธาประเภทญาณสัมปยุต มีความแตกต่างกันเป็นอย่างมากในด้านปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องที่ได้นำมาพิจารณาในตาราง จะเห็นว่าสัทธาประเภทญาณวิปยุต จะเน้นหนักมากไปทางการอุทิศทุ่มเท เน้นหนักในทางอารมณ์ และมีความเป็นอติวิสัยสูง

^{๑๖} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๔๒๔.

ส่วนสัทธาประเภทญาณสัมปยุต จะเน้นหนักไปทางเหตุผล มีความเป็นภาวะวิสัยสูง ใกล้เคียงกับความจริงมาก และมีการใช้ปัญญาเป็นฐานรองรับ เมื่อนำสัทธานี้ไปเทียบกับความรู้ ก็จะเห็นว่ามิลักษณะที่ใกล้เคียงกันมาก เป็นเพราะสัทธาประเภทนี้ได้รับการพัฒนาด้วยความรู้ คือ สัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา ความหมายของสัทธาดังกล่าวนี้ใกล้เคียงจะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับความรู้ สัทธาประเภทญาณวิปปยุต จึงเป็นความเชื่อ ที่เชื่อด้วยอารมณ์ เชื่อด้วยการตัดสินใจของตนเองเป็นสำคัญ เชื่อที่ยึดติดกับบุคคลไม่เกี่ยวกับเหตุผล เป็นสัทธาที่ปิดกั้นปัญญา ส่วนสัทธาประเภทญาณสัมปยุต เป็นความเชื่อ ที่เชื่อด้วยปัญญาจริง เชื่อด้วยการตัดสินใจบนหลักการหรือหลักธรรมมีเหตุผล เชื่อที่ไม่ยึดติดกับบุคคล เป็นสัทธาที่เป็นสื่อนำสู่ปัญญา ในพระอภิธรรมปิฎกได้กล่าวถึงประเภทของศรัทธาไว้ว่า เป็นความเชื่อถือที่ประกอบด้วยเหตุผลหรือความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงามมี ๔ ประการ ดังนี้

๑) กัมมสัทธา เชื่อกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนาย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความชั่ว ความดี มีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดี ผลร้ายสืบเนื่อง ต่อไป และเชื่อว่า ผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอำนาจอน หรือคอยโชค เป็นต้น

๒) วิปากสัทธา เชื่อวิปาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่สำเร็จต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี และผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

๓) กัมมัสสกตาสัทธา ความเชื่อที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิปากเป็นไปตามกรรมของตน

๔) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๔ ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่ามนุษย์เป็นผู้จะบรรลุได้ด้วยตนเอง^{๑๔}

๓.๓ ลักษณะของศรัทธา

ศรัทธาเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็มีหน้าที่ ๒ ประการ คือ หน้าที่ทำลายหรือกำจัดอสังขัตติยะและวิกิจจนาไม่ให้เกิดขึ้น และหน้าที่เป็นปัจจัยทำให้เกิดกุศลธรรมมีปิติ เป็นต้น

^{๑๔} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๒๒/๔๔๓.

๑) มีลักษณะทำลายหรือกำจัด

ลักษณะประการแรกของศรัทธา คือ การทำลายอัสัทธิยะ ความไม่มีศรัทธา และ วิจิกิจฉาความลังเลสงสัย ให้หมดไป หรือทำให้องค์ธรรมทั้งสองประการเกิดขึ้นไม่ได้

๒) ศรัทธามีลักษณะทำลายอัสัทธิยะ

คือ ทำลายความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ความไม่เชื่อ ความไม่สัตถา ไม่น้อมใจเชื่อไม่ปลงใจเชื่อ หากเป็นคุณสมบัติของบุคคล เรียกว่า “อัสัทธิยะ” หมายถึง บุคคลผู้ไม่มีศรัทธา ผู้ไม่มีความเชื่อ อัสัทธิยะนี้จัดเป็นองค์ธรรมข้อหนึ่ง ที่เป็นเครื่องปิดกั้นทางปัญญา ทำให้ตนเองไม่สามารถจะรับรู้เรื่องใหม่จากที่ตนเองเคยรู้ ศรัทธาเป็นคุณสมบัติของอัสัทธิยะได้ ตามพระพุทธพจน์ว่า “ความเชื่อเป็นทางดับสนิทของบุคคลผู้ไม่ศรัทธา”^{๑๙}

เมื่อความเชื่อเกิดขึ้น ความไม่เชื่อก็ดับสนิท หายไป การกำจัดความไม่เชื่อให้ดับหายไปจึงเป็นหน้าที่โดยตรงของศรัทธา เพราะคนที่มีความเชื่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น เรื่องการทำบุญ คนที่เชื่อก็จะชอบทำบุญ คนที่ไม่มีความเชื่อก็จะไม่ทำ เรื่องระบอบการปกครองระหว่างประชาธิปไตย กับสังคมนิยม คนที่เชื่อถือระบอบการปกครองแบบไหนก็จะใช้ระบอบการปกครองนั้นปกครองประเทศความเชื่อทำให้เกิดความแตกต่างกันดังกล่าว คนที่มีศรัทธาอย่างหนึ่งจึงแตกต่างจากคนไม่ศรัทธา เรื่องนั้น ความเชื่อจึงเป็นแนวทางให้คนที่มีศรัทธาหลีกเลี่ยง ไม่คบหาสมาคมด้วยคนที่ไม่มีความศรัทธา ดังที่มีคำรับรองว่า “ความเชื่อ เป็นทางสำหรับหลีกเลี่ยงบุคคลผู้ไม่ศรัทธา”^{๒๐}

๓) ศรัทธามีลักษณะทำลายวิจิกิจฉา

คือ ทำลายความลังเลสงสัย ไม่สามารถตัดสินใจได้ เป็นอกุศลธรรมประเภทนิวรณ์ ๕ ที่เป็นเครื่องขวางกั้นความเจริญ หรือขัดขวางจิตใจไม่ให้ก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม^{๒๑} เพราะความลังเลสงสัย ทำให้บุคคลคอยพะวงสงสัยในสิ่งที่ตนเองปฏิบัติอยู่ ทำให้ไม่แน่ใจในสิ่งที่ตนปฏิบัติ ไม่แน่ใจในผลที่จะเกิดตามมา จึงทำให้เกิดความกังวลใจทำอะไรไม่เต็มความสามารถทั้ง

^{๑๙} ม.ม.ญ.(บาลี) ๑๒/๑๐๖/๕๕.

^{๒๐} ม.ม.ญ.(บาลี) ๑๒/๑๐๘/๖๑.

^{๒๑} อ.ป.ญ.ก.(บาลี) ๒๒/๕๑/๖๔.

กายและใจ แต่เมื่อบุคคลเกิดความศรัทธาเชื่อมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือในบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ความเชื่อดังกล่าวจะไม่ทำให้เกิดความสงสัยลังเลในเรื่องใด ๆ ที่ตนเองเชื่อหรือบุคคลที่ตนเชื่อ จึงทำให้ลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลอย่างเต็มความสามารถ

๓.๔ เหตุแห่งศรัทธา

ทุกสิ่งทุกอย่างมีเหตุมีปัจจัย มีบ่อเกิด ไม่ได้มีอะไรเกิดขึ้นเองโดยไม่มีปัจจัย ศรัทธาก็เหมือนกับองค์ธรรมอื่น ๆ ที่ต้องอาศัยเหตุปัจจัยหรือสาเหตุจึงทำให้เกิดขึ้นมาได้ ซึ่งในที่นี้จะขอเรียกว่า “บ่อเกิดของศรัทธา” โดยจะพิจารณาบ่อเกิดจากคุณสมบัติของบุคคล ปัจจัยภายในปัจจัยภายนอก และประสบการณ์ มีดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ ศรัทธามีเหตุจากถือประมาณในด้านต่าง ๆ

คุณสมบัติของบุคคลเป็นเหตุปัจจัยด้านหนึ่งที่เป็นเครื่องให้เกิดศรัทธาได้ ได้มีการแสดงไว้ในประมาณ คือ ปมาณิกา ๔ ประการ ดังนี้ ๑) รูปประมาณ คือ ผู้ถือประมาณในรูป บุคคลที่มองเห็นรูปร่างสวยงาม ทรวดทรงดี อวัยวะสมส่วน ท่าทางสง่า สมบูรณ์พร้อม จึงชอบใจ เลื่อมใสที่จะเชื่อถือ ๒) โสรัสมประมาณ คือ ผู้ถือประมาณในเสียง บุคคลที่ได้ยินได้ฟังเสียง สรรเสริญเกียรติคุณหรือเสียงพูดจาที่ไพเราะจึงชอบใจเลื่อมใสในใจที่จะเชื่อถือ

๓) ฌายประมาณ : ผู้ถือประมาณในความคร่ำหรือเศร้าหมอง บุคคลที่มองเห็นสิ่งของเครื่องใช้ ความเป็นอยู่ที่เศร้าหมอง เช่น จีวรคร่ำ ๆ เป็นต้น หรือมองเห็นการกระทำคร่ำครึเป็นทฤฏิกิริยา ประพฤติเคร่งครัดเข้มงวดขูดเกลาดน จึงชอบใจเลื่อมใสในใจที่จะเชื่อถือ ๔) ธรรมประมาณ : ผู้ถือประมาณในธรรม บุคคลที่พิจารณาด้วยปัญญาเห็นสัจธรรมหรือการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จึงชอบใจเลื่อมใสในใจที่จะเชื่อถือ

ในอรรถกถา เรียกบุคคล ๔ ประเภทนี้ว่า รูปปมาณิกา โสรัสมปมาณิกา ฌายปมาณิกา และธัมมปมาณิกา ตามลำดับ และบ่อเกิดศรัทธาที่อาศัยคุณสมบัติของบุคคลเป็นประมาณ

บุคคล ๓ จำพวกนี้ ยังมีโอกาสผิดพลาดได้มาก เพราะอาจจะเกิดอคติอาจถูกครอบงำ ถูกชักจูง พาไป ด้วยความรัก ความหลง ความกลัว หรือติดอยู่เฉพาะรูปแบบภายนอก ไม่รู้จักคนที่ตนพิจารณาได้อย่างแท้จริง ไม่เข้าถึงสิ่งอันเป็นสาระแก่นสารได้ ความเชื่อของบุคคล ๓ จำพวกนี้ จึงยังมีโอกาสผิดพลาดได้

บุคคลที่ ๔ คือ ัมมัมปมาณิกา คือเอาธรรมเป็นประมาณ จะทำให้รู้จักคนที่ตนพิจารณาได้อย่างชัดเจนว่าเป็นคนประเภทไหน ไม่ถูกครอบงำหรือถูกชักจูงไปได้ ความเชื่อของบุคคลที่ ๔ นี้ จึงถูกต้อง ไม่ผิดพลาด

๓.๔.๒ ศรัทธามีเหตุจากการสดับเสียงจากภายนอก

การสดับเสียงจากภายนอกหรือข้อมูลจากภายนอก (ปรโตโมสะ) คือการได้ยินได้ฟังมาจากคนอื่น ซึ่งอาจเป็นครู ผู้สอนศาสนา นักวิชาการ เพื่อน ฯลฯ หรือจากการได้อ่านคัมภีร์ ตำรา หนังสือที่เป็นวรรณกรรมประเภทต่าง ๆ รวมทั้งข้อมูลที่ถูกถ่ายทอดมาทางสื่อแขนงต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสื่อทางโทรทัศน์ สื่อวิทยุและสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เมื่อบุคคลได้ยินได้ฟังหรือได้อ่านข้อมูลจากแหล่งภายนอกดังกล่าว หากเรื่องนั้นเหมาะสมแก่อุปนิสัยใจคอ หรือเป็นเรื่องที่มุ่งเร้าอารมณ์ได้คล้อยตามไป ก็สามารถทำให้ผู้รับข้อมูลในฐานะผู้บริโภคนึกเกิดการคล้อยตามและเชื่อตามว่าข้อมูลที่ตนได้รับมาเป็นเรื่องจริงตามนั้นได้ ปรโตโมสะ ที่เป็นมิตร บัณฑิต ครู เพื่อน ทำให้เกิดศรัทธาได้ท่านแสดงไว้ว่า

ตัวเชื่อมที่ทำให้มิตรนั้นเข้ามามีอิทธิพลชักจูงได้ หรือปัจจัยเครื่องเชื่อมต่อระหว่างมิตรกับอิทธิพลที่เกิดขึ้นในใจ ก็ได้แก่ ความเชื่อ ความเลื่อมใส ความนิยมชมชอบ ความซาบซึ้งใจ ที่เรียกว่า ศรัทธา เมื่อมีศรัทธาแล้ว หรือทำให้เกิดศรัทธาได้แล้ว ถึงตัวมิตรจะอยู่ไกล ไม่ได้คลุกคลีก็มีอิทธิพลได้ ถึงตัวมิตรจะอยู่ใกล้ แต่ถ้าไม่ศรัทธาก็หาไม่มีอิทธิพลชักจูงได้ไม่...หลักการเบื้องต้นข้อหนึ่งในทางการศึกษา คือ ถัลยาณมิตรเป็นปัจจัยให้เกิดศรัทธา...การคบหาบัณฑิต หรือเสวนาสัตบุรุษ เป็นปัจจัยแห่งศรัทธา ผู้ใดแม้จะเป็นคนดีมีปัญญา แต่เมื่อยังไม่อาจให้เขาเกิดศรัทธาได้ ก็ยังไม่ได้ฐานะเป็นถัลยาณมิตร และการแสวงหาหรือการคบหาที่ยังไม่เกิด เมื่อศรัทธาแล้ว ใจรักก็นำความคิดได้ นำพฤติกรรมได้ อาจให้เกิดการเลียนแบบหรือชักจูงให้รู้จักคิดอย่างถูกต้องซึ่งเป็นอีกขั้นตอนหนึ่งต่อไป^{๒๒} การสดับธรรมจากบุคคลอื่น นับได้ว่าเป็นปัจจัยช่วยให้เกิดศรัทธาได้ ท่านได้จัดเอาการสดับธรรม เป็นปทัฏฐานให้เกิดศรัทธาว่า “ศรัทธามีโศดาปัตตติยัคคะ เช่น การสดับศีลธรรม เป็นปทัฏฐาน ก็ได้”^{๒๓} และว่า “คฤหบดี บุตรคฤหบดี หรือผู้เกิดภายหลัง ในสกุลใดสกุลหนึ่ง

^{๒๒} พระธรรมปิฎก. (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๔๒.

^{๒๓} วิสุทธิ.(บาลี)๓/๓๘, ลงคณิ. อ. (บาลี) ๒๑๑.

ย่อมฟังธรรม นั้น ครั้นฟังธรรมแล้ว ได้ศรัทธาในตถาคต เมื่อได้ศรัทธานั้นแล้ว ย่อมตระหนัก^{๒๔}”

การสดับจากปรโตโมหะนี้ เป็นการอาศัยบุคคลอื่นโดยเชื่อต่อปัญญาของผู้อื่น และเชื่อต่อสื่อต่าง ๆ จากภายนอกเป็นหลัก ส่วนวิธีการที่ใช้ไม่ว่าจะเป็นการฟัง การอ่าน การถาม สามารถให้เกิดความรู้ได้ในระดับสุดมยปัญญา (ปัญญาเกิดจากการสดับรับฟัง) ความรู้ดังกล่าว ทำให้มนุษย์เกิดความเชื่อ ความศรัทธาได้

๓.๔.๓ ศรัทธามีเหตุเกิดจากการคิดด้วยตนเอง

การคิดตรិตรองด้วยตนเอง เป็นเรื่องของการคิดหาเหตุผลด้วยตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการคิดอุปมาอุปมัย การคิดด้วยเหตุด้วยผล การคิดด้วยตรรกะ การคิดด้วยการอุปมาน อนุมาน การตรึกตรองตามอาการที่ปรากฏให้เห็น เมื่อความรู้จากการคิดด้วยตนเองสนองความอยากรู้อยากเห็นในระดับต้น ๆ ได้ก็ทำให้มนุษย์เชื่อมั่นในความคิดของตนเอง เชื่อในสิ่งที่ตนเองคิดและทำอยู่ ความเชื่อที่เกิดจากการคิดด้วยตนเองดังกล่าวนี้ จัดเป็นความเชื่อที่มีความเข้มข้นมากขึ้น มีพลัง มีความมั่นคงและเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้ยาก ดังปรากฏในเรื่องความเชื่อของเจ้าลัทธิต่าง ๆ ที่ศรัทธาเชื่อมั่นเฉพาะแต่ลัทธิของตน ๆ อันเกิดจากความรู้ที่ตนคิดได้ แต่ไม่ยอมรับ ไม่ยอมเชื่อต่อลัทธิอื่นเกิดจากความคิดของคนอื่นหรือเจ้าลัทธิอื่น

การคิดด้วยตนเองนี้ เป็นการอาศัยตนเองเป็นหลัก ทำให้เกิดความรู้ในระดับ จินตามยปัญญา^{๒๕} และความรู้ดังกล่าวสามารถทำให้มนุษย์เกิดความศรัทธาเชื่อมั่นต่อสิ่งที่ตนคิดได้

๓.๔.๔ ศรัทธามีเหตุเกิดจากการทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง

การทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง เป็นการนำความรู้ที่ได้จากการสดับจากภายนอกหรือการคิดตริตรองด้วยตนเองจากภายใน มาทดลองปฏิบัติ เป็นการนำสิ่งที่ตนรู้มาพิสูจน์หาความจริง เมื่อผลปรากฏออกมาเป็นที่น่าพอใจก็จะเชื่อต่อสิ่งนั้นอย่างมั่นคง การมีประสบการณ์จากการได้ทดลองปฏิบัติดังกล่าวจึงทำให้เกิดความเชื่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่งได้

ความรู้ที่เกิดจากการคิดหรือการได้สดับรับฟังมา หากผ่านการปฏิบัติทดลองดูแล้วพบว่าเรื่องดังกล่าวเป็นเท็จ ไม่เป็นประโยชน์ มีโทษโดยส่วนเดียว ก็จะถูกปฏิเสธ แต่หากพบว่า

^{๒๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๕๔/๓๔๓.

^{๒๕} ที.ส. (บาลี) ๘/๕๐/๔๓-๔๔.

เรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องจริง เป็นประโยชน์ มีคุณโดยส่วนเดียว ก็จะได้รับการยอมรับเอาโดยอาการ คือเชื่อมั่นสิ่งที่ตนรู้นั้นอย่างมั่นคงแน่วแน่ ความเชื่อที่เกิดขึ้นจากการมีประสบการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งนี้ จึงมักเป็นความเชื่อที่มั่นคง มีพลัง และยากแก่การเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น การมีประสบการณ์จากการได้ปฏิบัติทดลองด้วยตนเอง ทำให้เกิดความรู้ในระดับภวามยปัญญาได้ และความรู้ในระดับนี้ทำให้เกิดศรัทธาเชื่อมั่นอย่างมั่นคงยิ่งกว่าความเชื่อที่เกิดขึ้นจากการสับรับฟังมา หรือจากการคิดด้วยตนเองได้ เพราะเป็นความเชื่ออันเกิดจากการมีประสบการณ์ตรง สัมผัสด้วยใจและรับรู้ด้วยปัญญาของตนเอง ฉะนั้น การมีประสบการณ์จากการลงมือปฏิบัติจนให้เกิดผล นับได้ว่าเป็นบ่อเกิดศรัทธาได้เหมือนกัน

สรุปได้ว่าศรัทธา ความเชื่อ มีบ่อเกิดจากสาเหตุใหญ่ ๆ อยู่ ๔ ประการ ดังได้แสดงมา บุคคลบางคนอาศัยเพียงการได้เห็นรูปหรือสดับเสียงจากผู้อื่นก็เชื่อ บุคคลบางคนยังไม่เชื่อในทันที แต่จะเชื่อหลังจากได้คิดไตร่ตรองด้วยตนเองเป็นอย่างดีแล้ว และบางคนแม้สดับมาจากคนอื่นก็ยัง ไม่เชื่อ แม้คิดไตร่ตรองด้วยตนเองเป็นอย่างดีแล้วยังไม่เชื่อ แต่จะเชื่อก็ต่อเมื่อได้ปฏิบัติทดลองดู ผลที่เกิดขึ้นเป็นเช่นไรจึงจะยอมเชื่อต่อผลที่ปรากฏ ซึ่งบุคคลประเภทหลังนี้ เป็นบุคคลที่ไม่เชื่อ ง่ายมีศรัทธาตั้งอยู่บนฐานของปัญญาอย่างแท้จริง เพราะตลอดได้ก็ยังไม่ได้พิสูจน์ทดลองความรู้ ที่ตนได้สับรับฟังมาหรือได้คิดค้นด้วยตนเอง จนรู้ด้วยใจ รู้ด้วยปัญญา ก็จะยังไม่เชื่อในทันที

๓.๕ ลักษณะของผู้มีศรัทธา

ลักษณะของผู้มีศรัทธามี ๓ ประการ คือ ๑) เป็นผู้ใคร่จะเห็นท่านผู้มีศีล ๒) เป็นผู้ปรารถนาจะฟังธรรม ๓) มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะเป็นยินดีในการสละ ยินดีในทานและการแจกจ่ายทาน^{๒๖} นอกจากนั้น ยังมีปรากฏลักษณะของภิกษุผู้มีศรัทธาอีก ๑๑ ประการ ดังต่อไปนี้

๑) เป็นผู้มึศีล ดำรวมแล้วในปาฏิโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร (ความประพฤติดีและการไปที่ดี) มีปกติเห็นภัยในโทษทั้งหลาย มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย)

^{๒๖} อ.จ.ด.ก.(บาลี) ๒๐/๔๒/๒๐๒.

๒) เป็นผู้มีศุตะมาก ทรงศุตะ สังสมศุตะ เป็นผู้สดับมาก ทรงไว้กล่องปาก ชื่นใจ
 แทะตลอดด้วยทักขิซึ่งธรรมทั้งหลายอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศ
 พรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง

๓) เป็นผู้มิตริดี มีสหายดี มีเพื่อนดี

๔) เป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมเครื่องกระทำให้เป็นผู้ว่าง่าย เป็นผู้อดทน เป็นผู้รับ
 อนุสาสนีโดยเคารพ

๕) เป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน ในกรณียกิจทั้งสูงและต่ำของเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย
 ประกอบด้วยปัญญาเครื่องพิจารณา อันเป็นอุบายในกรณียกิจทั้งสิ้น

๖) เป็นผู้ใคร่ธรรม กล่าวคำอันเป็นที่รัก เป็นผู้มีความปราโมทย์อย่างยิ่งในอิทธิธรรม
 ในอภินันท์

๗) เป็นผู้บำเพ็ญเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อม เป็นผู้มีกำลัง
 มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม

๘) เป็นผู้ได้ตามปรารถนา ได้โดยไม่ยากไม่ลำบาก ซึ่งฉน ๔ อันมีในจิตอันยิ่ง
 เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน

๙) ย่อมระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ (ความเป็นไป) พร้อมทั้งอุเทศ
 (การยกขึ้นแสดง)

๑๐) ภิกษุนี้พิจารณาเห็นหมู่สัตว์กำลังอุบัติ กำลังจุติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี ได้ดี
 ตกยาก ด้วยทิพพจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุวิสัยของมนุษย์... เธอย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตาม
 กรรม (กัมมัสสกตาญาณ)

๑๑) ภิกษุทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะ
 ทั้งหมดสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน^{๒๗}

นอกจากนั้น ยังปรากฏลักษณะของผู้มีศรัทธาในพระพุทธเจ้า โดยกล่าวไว้ว่า ผู้ปลงใจ
 เชื่อในพระตถาคต เป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ คือ ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว
 ในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ อริยศีล อริยญาณ และอริยวิมุตติ^{๒๘}

^{๒๗} อ.ทสก, (บาลี) ๒๔/๑๔/๔๓๐-๔๓๕.

^{๒๘} อ.ปญจก, (บาลี) ๒๒/๓๕๕/๔๖๓-๔๖๔.

๓.๖ อานิสงส์ของศรัทธา

ศรัทธา เป็นธรรมที่มีอานิสงส์มาก ดังที่ท่านได้แสดงไว้ว่า การที่บุคคลมีจิตใจเลื่อมใสถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะ มีผลมากกว่าทานที่บุคคลสร้างวิหารถวายสงฆ์ ที่มาจากการจาคะ และการที่บุคคลมีจิตใจเลื่อมใสสมาทานสิกขาบท คือ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ งดเว้นจากการประพฤติดีกในกาม งดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการดื่มสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท มีผลมากกว่าการที่บุคคลมีจิตใจเลื่อมใส ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ เป็นสรณะ^{๒๙}

๓.๖.๑ ในลัทธิอรรถกถา ได้กล่าวถึงอานิสงส์หรือประโยชน์ของศรัทธาไว้ ดังนี้

- ๑) สัมบุรุษผู้สงบบในโลกทุกๆ ท่าน เมื่ออนุเคราะห์ย่อมอนุเคราะห์ด้วยผู้มีศรัทธาก่อนผู้อื่น
- ๒) สัมบุรุษผู้สงบบในโลกทุกๆ ท่าน เมื่อจะเข้าไปหา ย่อมเข้าไปหาผู้มีศรัทธาก่อนผู้อื่น
- ๓) สัมบุรุษผู้สงบบในโลกทุกๆ ท่าน เมื่อจะต้อนรับ ย่อมต้อนรับผู้มีศรัทธาก่อนผู้อื่น
- ๔) สัมบุรุษผู้สงบบในโลกทุกๆ ท่าน เมื่อจะแสดงธรรม ย่อมแสดงธรรมแก่ผู้มีศรัทธาก่อนผู้อื่น^{๓๐}

๓.๖.๒ ในอรรถกถา ทสกนิบาต ได้แสดงไว้ว่า ศรัทธาช่วยให้ดำรงมั่นในกุศลธรรม อันจะยังให้ถึงความเจริญงอกงามไพศาลในพระธรรมวินัยนี้^{๓๑} นอกจากนั้น ยังปรากฏอานิสงส์ของศรัทธาไว้ในหลายแห่ง เช่น สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ได้แสดงไว้ว่า “...ความปราโมทย์มีศรัทธาเป็นที่อิงอาศัย...ปีติมีปราโมทย์เป็นที่อิงอาศัย”^{๓๒}

๓.๗ อิทธิพลของพระเครื่องที่มีต่อความศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย

๓.๗.๑ ด้านจิตใจ

พระเครื่องสร้างขึ้นในฐานะเป็นรูปเคารพบูชา หรือภาพเล่าเรื่อง เพื่อที่จะแสดงพุทธประวัติ ซึ่งการสร้างพระเครื่องหรือพระพิมพ์นั้น จะสร้างได้คราวละมากๆ และคติความเชื่อในด้านจิตใจอย่างใหม่ คือ บูชาพระเครื่องหรือพระพิมพ์ในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเป็นเครื่องรางของขลัง

^{๒๙} อ.สุตตค, (บาลี) ๒๓/๕๓/๔๔๕.

^{๓๐} อ.ญก, (บาลี) ๒๒/๓๘/๔๑.

^{๓๑} อ.ทสก, (บาลี) ๒๔/๘๒/๑๘๔.

^{๓๒} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๓/๔๑.

๕) เทวานุภาพ คือ อานุภาพของเทวดาที่ชาวพุทธมีความเชื่อว่าพระพุทธรูปทุกองค์ มีเทพรักษาอยู่อานุภาพทั้ง ๕ ประการนี้สามารถทำให้เกิดพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ได้^{๓๔}

๓.๗.๒ ด้านพิธีกรรม

เมื่อเกิดความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของพระเครื่อง แล้วว่าอาจจะใช้เป็นทั้งป้องกันภัย และสามารถนำมาซึ่งโชคลาภ ความร่ำรวยเงินทองต่างๆ มีผู้พยายามเรียกศรัทธาจากพุทธศาสนิกชน เกิดเป็นปรากฏการณ์ตอบสนองต่อกระแสความนิยม เริ่มจากการกำหนดว่าพระเครื่องจะมีรูปแบบเป็นอย่างไร หรือเป็นพระรูปใด องค์ใด ที่เห็นว่าเป็นที่นิยม เป็นความต้องการของผู้คนในสังคม ตัวอย่างคือ สมัยหนึ่งนิยมหลวงปู่แหวน หลวงปู่ทวดหลวงพ่ोजิน หลวงพ่อคุณ เป็นต้น

เป็นเหตุให้สร้างพระเครื่องขึ้นแล้วกำหนดการประชาสัมพันธ์เพื่อดึงดูดจิตใจ เรียกร้องให้สนใจ พรรณนาสรรพคุณของ มวลสารรวมทั้งวัสดุต่างๆ มาเป็นส่วนผสมที่นำมาบรรจุในพระเครื่องอาจมีการปลุกเสกลงอักขระเลขยันต์คาถาอาคม มีพิธีการหาฤกษ์ยามเพิ่มมาด้วย สำหรับพิธีพุทธาภิเษก หรือการบรรจุพุทธคุณนั้นเป็นส่วนที่สำคัญที่เห็นว่า ถ้าหากได้จัดพิธีปลุกเสกพุทธาภิเษกแล้ว ย่อมจะทรงพลังอำนาจขึ้นในพระเครื่องนั้นๆ เพราะเหล่าบรรดาเกจิอาจารย์ที่ได้มาเข้าร่วมนั่งปรกปลุกเสกในพิธีได้แผ่พลังเมตตาจิต ตลอดจนถึงพลังจิตบริสุทธิ์ลงในมวลสารวัตถุ (พระเครื่อง) เหล่านั้นด้วยรวมทั้งการที่พุทธศาสนิกชนมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระคณาจารย์เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เช่นในสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) หลวงพ่อสด วัดปากน้ำภาษีเจริญ พ่อเกษม เป็นต้น เมื่อพระเกจิอาจารย์ผู้ทำพิธีเองแล้ว ย่อมพากันเชื่อถือว่าจะต้องมีความขลังศักดิ์สิทธิ์แน่นอน^{๓๕}

๓.๗.๓ ด้านพุทธศิลป์

พุทธศิลป์ะวิวัฒนาการจากอินเดียจนมาถึงประเทศไทย มีหลักเกณฑ์หรือแหล่งที่มา (Primary Source) มาจาก ๑) คลื่นของพระพุทธศาสนา จากการเคลื่อนไหวสำคัญของพุทธศิลป์ใน

^{๓๔} พระมหาเจดีย์ เจริญรัมย์, “พระเครื่องกับสังคมไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีทัศนคติของนักวิชาการ พุทธศาสนาในสถาบันอุดมศึกษา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖๕.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, บทคัดย่อ

พระพุทธศาสนาที่กษัตริย์องค์สำคัญ เช่น พระเจ้าอชาตศัตรูถึงพระเจ้าอโศก ๒) สกุลศิลปะอินเดีย ๓) ปรัชญาธรรมทางวัตถุ และ ๔) ชาตวิงศ์วิทยา^{๓๖} พระพุทธรูปนั้น สร้างตามอุดมคติของศิลปินผู้มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และถือว่าเป็นเพียงรูปเหมือนของพระพุทธเจ้าเท่านั้น มิใช่รูปทพที่แท้จริงหรือศิลปะตามความเป็นจริง ดังจะเห็นได้จากพระพุทธรูปนั้นมีลักษณะเกินความเป็นจริงของมนุษย์ทั่วไป เช่น มีพระกรรณยาว มีพระรัศมีบนพระเศียร มีนิ้วพระหัตถ์หรือนิ้วพระบาทยาวเสมอกัน เป็นต้น ถ้ามองว่าเหตุใดไม่สร้างให้เหมือนพระรูปพระพุทธเจ้าที่เป็นมนุษย์จริงๆ

ในการประยุกตงานศิลปะที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปที่ตั้งใจพยายามหันเหไปจากอุดมคติดั้งเดิม เช่นการสร้างพระพุทธรูปให้เหมือนภาพคนจริง โดยใช้หลักการของ “ศิลปะตามความเป็นจริง” (Realistic Art) แทนศิลปะอุดมคติ (Idealistic Art) เดิมแล้วพระพุทธรูปก็ไม่ได้มีความหมายเป็นเพียงพระบรมฉายาลักษณ์ของพระพุทธองค์ ซึ่งจะเป็นเพียงภาพคนเหมือน (Portrait) เท่านั้น ผู้ที่ได้พบเห็นจะขาดความเลื่อมใสศรัทธา ต่างกับพระพุทธรูปในสมัยก่อน เพราะเท่ากับเป็นการกราบไหว้บูชารูปปั้น รูปหล่อของคนธรรมดาสามัญไป มิใช่การกราบไหว้บูชาพระพุทธองค์ (Image) ตามความหมายของการสร้างพระพุทธรูป^{๓๗}

เพราะฉะนั้น สรุปได้ว่า อิทธิพลของพระเครื่องที่มีต่อความศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย มีผลหลายด้าน ได้แก่ ด้านจิตใจและด้านพิธีกรรมที่เชื่อว่าเป็นศักดิ์สิทธิ์สามารถปกป้องคุ้มครองให้พ้นจากอันตราย เป็นสิ่งมงคลที่สามารถทำให้มีความสุข และด้านพุทธศิลป์ที่เป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า

๓.๘ สรุปอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อความศรัทธาและพระเครื่อง

ศรัทธา โดยทั่วไปมีความหมายที่กว้าง เป็นกลางๆ มิได้มีความหมายแคบเพียง “ความเชื่อ” อย่างเดียว เพราะยังมีความหมายอื่น ๆ เช่น ความเชื่อถือ ความเลื่อมใส การปลงใจเชื่อ การยอมปักใจเชื่อ ความไว้วางใจ ความมั่นใจ ความซื่อสัตย์ การยอมรับ การยอมตาย ลัทธิ ความเชื่อ ศาสนา ความจงรักภักดี ความศรัทธาเกิดจากสาเหตุใหญ่ ๆ อยู่ ๔ ประการ ดังได้แสดงมา บุคคลบางคนอาศัยเพียงการได้เห็นรูปหรือสดับเสียงจากผู้อื่นก็เชื่อ บุคคลบางคนยังไม่เชื่อในทันที

^{๓๖} จิตร บัวบุศย์, ประวัติย่อพระพิมพ์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๔๓.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓-๑๔.

แต่จะเชื่อหลังจากได้คิดไตร่ตรองด้วยตนเองเป็นอย่างดีแล้ว และบางคนแม้สัจมาจกคนอื่น ก็ยังไม่เชื่อ แม้คิดไตร่ตรองด้วยตนเองเป็นอย่างดีแล้วก็ยังไม่เชื่อ แต่จะเชื่อก็ต่อเมื่อได้ปฏิบัติทดลองดูผลที่เกิดขึ้นเป็นเช่นไรจึงจะยอมเชื่อต่อผลที่ปรากฏ ซึ่งบุคคลประเภทหลังนี้ เป็นบุคคลที่ไม่เชื่อง่าย มีศรัทธาตั้งอยู่บนฐานของปัญญาอย่างแท้จริง เพราะตราบใดก็ยังไม่ได้พิสูจน์ทดลองความรู้ที่ตนได้สดับรับฟังมาหรือได้คิดค้นด้วยตนเอง จนรู้ด้วยใจ รู้ด้วยปัญญา ก็จะยังไม่เชื่อในทันที อิทธิพลของพระเครื่องที่มีต่อความศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย มีผลหลายด้าน ได้แก่ ด้านจิตใจและด้านพิธีกรรมที่เชื่อว่าเป็นศักดิ์สิทธิ์สามารถปกป้องคุ้มครองให้พ้นจากอันตราย เป็นสิ่งมงคลที่สามารถทำให้มีความสุข และด้านพุทธศิลป์ที่เป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า